

LUCIJA KREŠIĆ NACEVSKI
Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
lkresic@hrstud.hr

UDC: 821.124-31.09

LECTOR, INTENDE, LAETABERIS! – ČITANJE APULEJEVOG „ZLATNOG MAGARCA“

Sažetak. – Apulejev roman *Metamorfoze* ili *Zlatni magarac* jedini je roman iz antičke književnosti pisan latinskim jezikom koji se do današnjih dana sačuvao u cijelosti. Pisan vulgarnim latinitetom dotad nevidene strukture, *Zlatni magarac* neobično je i posve originalno književno djelo ne samo rimske nego i svjetske književnosti. Uz Petronijevog *Satirikona*, temelj je razvoja kasnijeg europskog romana. Brojem likova bizarnih karaktera koji se u djelu pojavljuju i nizanjem dogodovština čovjeka koji se slučajno pretvara u magarca, ovaj roman je zahtjevan poligon za tumačenje i gotovo dvije tisuće godina nakon što je napisan. Protagonist Lucije, po kojemu se i samog Apuleja naziva tako, jer je njegov *praenomen* u književnosti nepoznat, gonjen znatiželjom i neumjerenim ovomezaljskim strastima, doživljava razne avanture u magarećem tijelu, ali s ljudskim razumom i shvaćanjem. U roman je umetnuta antička poznata priča o Amoru i Psihi koja se s ostatkom romana može povezati po jednakoj strasti i znatiželji, tako da čitav roman ima alegorijsku potku. Čovjekomagarčevi doživljaji na taj način mogu se shvatiti kao lutanje čovjeka u potrazi za smislom, vječno traganje za istinom, koja se u romanu manifestira kao posvećeni život u kultu božanstava Izide i Ozirisa. Ovaj rad bavi se dubljom analizom romana prema suvremenoj literaturi, dotiče se konteksta nastanka romana i njegove novine u dotadašnjoj rimskoj književnosti, određuje vrstu djela i tumači književne faktore naslijeđene iz starije rimske književnosti i mitologije.

Gljučne riječi. – Lucije Apulej, *Metamorfoze* ili *Zlatni magarac*, znatiželja i strast u rimskoj književnosti, antički roman, priča o Amoru i Psihi, alegorija u rimskom romanu.

1. O autoru i okolnostima nastanka djela

Govornik, pisac, odvjetnik i kako se sam volio nazivati, filozof, točnije, Platonski filozof *philosophus Platonicus*¹, Lucije Apulej rođen je u Madauri na području sjeverne Afrike oko 125. godine. Budući da ga suvremenici nisu spominjali,² njegov životopis, koji je prema svemu sudeći bio krajnje dinamičan i neobičan, rekonstruira se prema njegovim djelima i tadašnjim društvenim prilikama koje do nas stižu posre-

¹ Vratović, 1969: VII.

² Conte, 1994: 553.

dnim vijestima. Nedostatak suvremenih izvora prouzročio je, između ostaloga, i da ga se dvojako naziva; *Madaurensis*, što sugerira njegovo podrijetlo (madaurski), i *Platonicus* (platoničar, platonski) prema interesu za mističnu platonsku filozofiju koja je u njegovo vrijeme bila osobito popularna. Rođenje u imućnoj obitelji i status dobrostojećeg građanskog provincijalca omogućili su mu da gramatičke i retorske studije završi u Kartagi, a filozofske kasnije u Ateni. Tamo se Apulej detaljnije upoznaje s raznim filozofskim učenjima, pa je bio smatran najznačajnijim predstavnikom tzv. druge sofistike.³

Osobita povoljna okolnost u njegovom životopisu jest ta da se rodio u najsretnijem i najprosperitetnijem periodu čovječanstva u povijesti, kada su sigurnost Carstva, konsolidirana carska vlast i uspostavljeni mir,⁴ pružali uvjete za školovanje ne samo visokoj rimskoj aristokraciji, nego i onima kojima Fortuna pri rođenju nije bila odviše sklona (žene i robovi u bogatim obiteljima također su mogli steći obrazovanje).⁵ Općenita pismenost puka bila je na zadovoljavajućoj razini pa su se i obični provincijski građani, dakako, iole imućniji, mogli pristojno obrazovati i živjeti u uglavnom sigurnim uvjetima koje im je školovanje donosilo. Povoljno životno okruženje odražava se i u književnom stvaralaštvu pa u ovom periodu nastaju manje zahtjevne književne vrste kakve se dotada nisu čitale u rimskoj književnosti, za razliku od vrsta visoke književnosti (ep, historiografija, drama, retorika).⁶ Svetonije uvodi novi model biografije, pišu se nove forme namijenjene obrazovanoj publici manje istančanog čitateljskog nepca (epigram, satira, roman, biografija)⁷, kao i gotovo besmisleni pjesnički uratci⁸ a Apulej piše roman koji je do danas jedini u cijelosti sačuvani iz antike.⁹ Uz ovakvu književnu produkciju koja je ciljala na *otium* obrazovane aristokracije i zabavu, na koju se poziva i Apulej u svojem prologu, posljednji, premda iznimno dug period rimske književnosti nije iznjedrilo jače književno ime koje bi čitavo doba učinilo osobito prepoznatljivim, ukoliko ga se komparira s prethodnim i znatno plodnijim razdobljima rimskog stvaralaštva.

Osim što je sam sebe nazivao filozofom,¹⁰ dijelom i zbog toga da izbjegne naziv čarobnjaka koji mu se pripisivao,¹¹ Apulej je svojim javnim djelovanjem stekao je veliku slavu i popularnost u svoje vrijeme, pa ga je narod po gradovima dočekivao poput kakve današnje rock zvijezde.¹² Što se tiče njegovih djela, pisao je raznorodnu tematiku, i

³ Conte, 1994: 553, 554; Vratović, 1969:IX.

⁴ Taplin, 2000: 237.

⁵ Taplin, 2000: 208.

⁶ Taplin, 2000: 208, 209.

⁷ Taplin, 2000:209.

⁸ Conte, 1994: 589, 590.

⁹ Taplin, 2000: 235; Vratović, 1969: VII.

¹⁰ Apuleius, *Apologia*, 6, 4.

¹¹ Conte, 1994: 553.

¹² Conte, 1994: 553.

latinskim i grčkim jezikom, i u stihu i prozi, a ponajviše retorička, filozofska i znanstvena djela, od kojih su najznačajnija „Apologija“, „Florida“ i „Metamorfoze“.¹³ Prva dva naslova smatraju se najpouzdanijim izvorima za rekonstrukciju piščeva životopisa.

„Metamorfoze“ su napisane u jedanaest knjiga između 160-170 godine. No, u četvrtom stoljeću djelo dobiva još jedan naslov, kojega mu pridijeva sv. Augustin, još jedan značajni Afrikanac i preobraćenik. „Zlatni magarac“ naslov je po kojemu je djelo čak i prepoznatljivije u povijesti književnosti, pri čemu nije ni danas jasno zašto je atribut u naslovu. Dva argumenta, prvi po kojem „zlatan“ označava magarčevu smečkasto-žutu boju, a drugi zbog visoke ocjene kvalitete teksta,¹⁴ nisu osobito uvjerljiva.

Prozno djelo u kojemu glavni, istoimeni lik Lucije na svojim lutanjima po grčkoj Tesaliji iskušava sve što je novo i nevideno, a ponajviše ga zanimaju magija i čarolije, pa se zabunom pretvori u magarca, priskrbio je autoru ne samo *praenomen* Lucius, nego i čarobnjački status. Nova pripovjedačka tehnika, originalna tematika, istovjetnost (ili ne?) autora i protagonista djela, široka lepeza živopisnih tesalskih likova, od onih tipiziranih baštinjenih iz nove antičke komedije¹⁵ i Plautovih djela, do sasvim novih i nevidenih likova u rimskoj književnosti, sveukupnost čovjekomagarčevih fantastičnih avantura čiji je broj u djelu toliki da se gotovo ne može nabrojati, i najposlije, moment ponovne pretvorbe iz magarca u Čovjeka, sljedbenika i svećenika Izidinoj kulta, čine sasvim originalno i jedinstveno djelo rimske književnosti koje gotovo dva tisućljeća kasnije u trenutačnom pandemijskom vremenu imaju aktualnu potku i poruku.

2. *Metamorfoze ili Zlatni magarac*

2.1. O vrsti djela

Neobična struktura prošarana brojnim umetnutim pričama, nanižanih jedna na drugu, presječena ovećom antičkom bajkom o Amoru i Psihi koja zauzima trećinu sadržaja i tematikom odudara od ostatka, izazvala je priličnu nesigurnost u određivanju njegove književne vrste. Usto, nepostojanje drugih, sličnih antičkih tekstova s kojima bi se „Metamorfoze“ mogle usporediti, a potom i odrediti, dovelo je do toga da i danas postoji nekoliko tumačenja njegove književne vrste.¹⁶ U obzir za komparativnu analizu dolaze tek sačuvani fragmenti iz grčke književnosti kao i fragmenti Petronijevog „Satirikona“, uz kojeg se Apulejeve „Metamorfoze“ smatraju kamenima temeljcima za gradnju europskog romana¹⁷. Je li određeni prijezir obrazovanih antičkih elita prema

¹³ Conte, 1994:553.

¹⁴ Conte, 1994: 559.

¹⁵ Conte, 1994: 459.

¹⁶ Conte, 1994: 561.

¹⁷ Vratović, 1969: VII.

narativnih tekstovima ove vrste¹⁸ uzrokovao da iz tog vremena do danas nije stigao nijedan sličan naslov, lako je moguće. Ipak, činjenica da se naziv „Zlatni magarac“ javlja kod kršćanskih pisaca, Augustina i Fulgencija¹⁹, a da je Marcijan Kapela već u antici u svojem djelu „Svadba Merkura i Filologije“ obradio tematiku sličnu onoj koju zatečemo u umetnutoj priči o Amoru i Psihi, sugerira da je Apulej u doba kasne antike bio i čitan i utjecajan.

Da je ovo djelo u povijesti književnosti ostalo gotovo na ničijoj zemlji, možemo zahvaliti i samom Apuleju. Naime, u prologu²⁰ upućenom izravno čitatelju, Apulej je, sasvim nenamjerno, dvojako nazvao djelo:

„At ego tibi sermone isto Milesio varias fabulas conseram auresque tuas benivolas lepido susurro permulceam, modo si papyrus Aegyptiam argutia Nilotici calami inscriptam non spreveris inspicere, figuras fortunasque hominum in alias imagines conversas et in se rursus mutuo nexu refectas ut mireris. Exordior. „Quis ille?“ Paucis accipe. Hymettos Attica et Isthmos Ephyrea et Taenaros Spartiatica, glebae felices aeternum libris felicioribus conditae, mea vetus prosapia est; ibi linguam Atthidem primis pueritiae stipendiis merui. Mox in urbe Latia advena studiorum Quiritium indigenam sermonem aerumnabili labore nullo magistro praeunte aggressus excolui. En ecce praefamur veniam, siquid exotici ac forensis sermonis rudis locutor offendero. Iam haec equidem ipsa vocis immutatio desultoriae scientiae stilo quem accessimus respondet. Fabulam Graecanicam incipimus. Lector intende: laetaberis.“²¹

Autor, dakle, naziva „Metamorfoze“ najprije *Milesius sermo*, a netom poslije *fabula Graecanica*. Interpretacija pojmova *sermo* i *fabu-*

¹⁸ Graverini, 2007: 1.

¹⁹ Vratović, 1994:VI.

²⁰ Da je Apulejev prolog u pregledu rimske književnosti izazvao veliku pozornost potvrđuje i naslov posvećen samo tom fragmentu, kojega su objavili Ahuvia Kahane i Andrew Laird (ur.), 2005: *A Companion to the Prologue of Apuleius' Metamorphoses*. New York, Oxford University Press, 2005.

²¹ Apul., *Meta*, I, 1: „U ovoj miletskoj pripovijesti ispričovjedit ću ti svakojake zgode i tvoje ću uši na najugodniji način draškati, naravno ako ti se ne čini nedostojnim svrnuti pogled na egipatski papirus ispisan zabavnim nilskim perom: vidjet ćeš začuđen kako se ljudska bića prometnu u druga i kako se poslije naizmjenice ponovno vraćaju u svoj prvotni lik. Počet ću odmah. Tko sam ja? Evo me u dva slova. Atički Himet, i efirski Istam, i spartanski Tenar, te sretno zemlje kojima je vječnost osigurana još sretnijim spisima, stara su kolijevka moga roda. Tamo sam u njeznoj mladosti naučio atički jezik. Poslije sam otišao u latinski grad (Rim), počeo studirati i uz golem trud i napor stekao sam znanje domaćega jezika Kvirićana, jer nisam imao nikakvog učitelja koji bi me naputio. I zato unaprijed molim za ispriku ako učinim neku pogrešku, kao stranac u ovom stranom jeziku, jeziku uznositu. Uostalom, i sam prijelaz s jednog govora na drugi odgovara sasvim onoj vrsti koju ja nječujem, onoj pravoj igri cirkuskog umijeća. A priča je iz Grčke. Pazi, čitatelju, neće ti biti dosadno!“

la kreće se na dvije razine, dok se pritom svakako treba kloniti pukog identificiranja leksičkog značenja i njihove međusobne razlike.²² Da su i u ovom djelu pitanje uzora i strukture od najpreče važnosti i među prvim zadacima znanosti o književnosti, i sam autor u prologu daje na znanje.

Što se tiče uzora, Metamorfoze su sastavljene od „miletskih priča“ i ranije se smatralo da su Apuleju uzorom bile grčke pripovijetke „Lukije ili magarac“ (*Lukios e onos*), krivo pripisivane Lukijanu iz Samostate, Apulejevom suvremeniku.²³ A najvjerojatnije su i jedan i drugi posegnuli za još ranijim, nažalost nesačuvanim, grčkim, ljubavnim, Aristidovim *Miletskim pričama* (*Milēsiaká*).²⁴

Na strukturnoj razini, Apulej, možda i nesvjesno, ali majstorski i doradeno, slijedi aristotelovsku definiciju fabule, prema kojoj je djelo koncipirano na dva temeljna strukturalna elementa: peripetija i prepoznavanje. Premda ih Aristotel navodi u kontekstu tragedije, ove elemente kao temeljne nailazimo kod svih starijih pjesnika i nisu vezani isključivo za tragediju.²⁵

<i>Aristotel: strukturni elementi fabule</i>	Apulej: „Zlatni magarac“
<i>Peripetija (obrat radnje)</i>	Pretvorba u magarca
<i>Prepoznavanje (obrat iz neznanja u znanje)</i>	Preobraćenje i duhom i tijelom (preobraćen u čovjeka, Lucije počinje slijediti Izidin kult i tako dolazi do spoznaje)

Iz gornjeg prikaza jasno je da su elementi peripetije, odnosno, obrata radnje i prepoznavanja, odnosno, obrata iz neznanja u znanje, strukturalni nosači i okosnica radnje i Apulejevog djela. Obrat kojim Lucije postaje magarac ostvaruje se na početku djela, a njegovim preobraćenjem, odnosno, dolaskom do spoznaje religijskog života kao jedinog pravog, roman završava. Radnja je tako potpuno zaokružene strukture. Pri tom se peripetija odvija slučajno ili zabunom, jer Lucije zabunom dobiva mast kojom postaje magarac, umjesto krilatog Amora, a ta zabuna ima i svoju kaznu: slijede magareće avanture od kojih je svaka *junaku* pogubnija od prethodne i vodi do konačno iscrpljivanja. *Junak*, odnosno žrtva Sudbine, ni u ovom slučaju nije ni toliko negativan ni pozitivan da bi sam mogao uzrokovati taj fatalni preokret. Usto, on asocira čitatelja na posve prosječnog čovjeka poput njega

²² Conte, 1994: 459.

²³ Vratović, 1969: VII; Novaković, 1980.

²⁴ Vratović, 1969: VII; Conte, 1994: 460.

²⁵ Arist., 1995: 17. Graverini, 2007: 1, smatra da latinsko značenje pojma „fabula“ uključuje i strukturu kazališnih komada kao i strukturu proznih narativa.

samog, koji ni po čemu ne odskaače od *aurea mediocritas*; u tome je *vis Fortunae* još neočekivanija i tragičnija. Međutim, usprkos tom sudbinskom preokretu čovjeka u magarca, Apulej avanture protagonista Lucija premazuje komičkim tonom: njegove su avanture, kako je naslovom rečeno, tu da zabave.

I kod sljedećih Aristotelovih postulata uočavaju se svi elementi ovoga djela:

„Komedija²⁶ je, kao što smo kazali, oponašanje ljudi manje vrijedna karaktera, ali ne loših u svakom pogledu, nego je ono što je smiješno dio ružnoga. Smiješno je, naime, neka pogreška ili neka ružnoća koja ne izaziva bol niti vodi u propast: primjer je koji se odmah nameće komička maska koja je ružna i izobličena, ali ne iskazuje bol.“²⁷

„Ljudima je, naime, od djetinjstva prirodan nagon za oponašanjem. ... A prirodno mu je i to da se raduje svakom oponašanju.“²⁸

<i>Aristotel o komičkom i oponašanju</i>	Apulej: „Zlatni magarac“
<i>Oponašanje ljudi manje vrijednog karaktera, ali ne loših u svakom pogledu</i>	Protagonist čovjekomagarac Lucije, uz sve ostale likove: kuhar, slastičar, baba, sluškinje, mlinar, vidar, ljubavnici, razbojnici, vještice, upravitelj skladišta, zaručnici.
<i>Smiješno kao dio ružnog</i>	Simbol magarca ²⁹
<i>Smiješno kao pogreška i ružnoća koja ne izaziva bol niti vodi u propast</i>	Lucije magarac, slučajna preobrazba i magarčeve avanture
<i>Komička maska koja je ružna i izobličena</i>	Magarčev lik
<i>Urođen nagon za oponašanjem</i>	Lucijeva urođena znatiželja

Jasno se pokazuje da Apulejevo djelo reflektira osmišljene dramske osobine likova. Bacan Sudbinom po najjadnijim grčkim zalcima, protagonist Lucije pati zbog znatiželje („*curiosus alioquin et inquieti procacitate praeditus asinus*“)³⁰ koja mu je *urođena*; nije ju svjesno odabrao, niti svojim postupcima zaslužio. Sama njegova pretvorba u magarca, ružnu životinju koja svojim postupcima može izazvati jedino (pod)smijeh, i čija pojava asocira na kakvu izobličenu

²⁶ Dukat, 1995: 93. „Ono što slijedi zapravo je više definicija *komičkoga* nego komedije, a pogotovo to ne može biti definicija stare antičke komedije.“ U ovom smislu, Aristotelova eksplikacija „komičkoga“ primjenjiva je i na Apulejevo djelo.

²⁷ Arist, 1995: 13.

²⁸ Arist, 1995: 11.

²⁹ Badurina, 2006: 420, o simbolici magarca.

³⁰ Apul, IX, 42: „... ja po svojoj urođenoj znatiželji i drzovitosti koja mi nije davala mira, ...“

komičku masku, nije ništa doli slučajna pogreška koju nikakvo ljudsko djelovanje ne može ukloniti. Lucije i ostatak provincijskih likova koji u svakoj situaciji podliježu svojim najnižim strastima, za koje ipak nisu krivi i nemaju vlastitih mogućnosti izbjavljenja ili iskupljenja, pružaju idealnu sliku uobičajenog društva bez religijskih uvjerenja, filozofskog sagledavanja bivanja i simboliziraju izgubljenog prosječnog čovjeka u potrazi za bogom boljim od samog sebe. Njihovo ponašanje upravo je simboličko pomagarčivanje čovjeka, kroz ljubovanja, tučnjave, pijanke, prežderavanja, osvetu, itd; nade u spas i ispunjen život ima, ali samo ukoliko sami uvide svoje slabosti i razinu do kojih ih sve ljudsko i kvarljivo dovodi. U takvim okolnostima i čovjekomagarac Lucije upravlja pogled nebu i božici svjestan da sam za sebe ne može ništa napraviti („mori saltem liceat, si non licet vivere“³¹), pa neka radije umre.

Ipak, prozni oblik djela pisan vulgarnim latinitetom sa svim svojim obilježjima, a bio je to jezik svjetine, potom gusta narativnost i plošni likovi, umnogome odmiču djelo od vrhunaca antičkog književnog stvaralaštva koju je predstavljala stihovana drama. Takav „nedostatak“ u ovom slučaju pokazuje se kao prednost; djelo isprepletено dijalogima i prepričavanjem u jeziku kojega su razumjeli svi, a ne tek povlaštena aristokracija, moglo se lakše čitati, a njegove su poruke suptilno lakše prenošene pod izlikom zabave.

Zanimljive su novije interpretacije Apulejevog djela. Ono se isključivo zbog sličnosti s osobinama današnjeg romana (uglavnom) naziva takvim,³² uz pokoji atribut tomu nazivu. Nisu, međutim, zanemarljiva ni druga tumačenja koja ovaj tekst karakteriziraju kao pseudobiografiju,³³ bajkovito-alegorijski roman ili narativno-sofisticiranu zabavu tzv. *divertissement*,³⁴ čije se pak uporište krije u naslovnoj rečenici rada koju autor u prologu upućuje čitatelju: „Lector, intende, laetaberis.“ Potom, „roman a clef“ (roman s ključem) naziv je koji bi odgovarao alegorijskom romanu čija je svrha prenijeti filozofsku i religijsku poruku, a također se spominju i kao svojevrsni detektivski roman s misterijskim sadržajima koje protagonist sam ne može riješiti, tako da je *deus ex machina* redoviti ishod magarčevih doživljaja, a neka bude spomenuto i njegovo povezivanje s osobinama aporetičkih tekstova.³⁶

Ipak, usprkos ovakvim više ili manje smjelim pokušajima određivanja vrste, djelo je u povijesti književnosti upamćeno kao roman, pa ga i mi tako nazivamo.

³¹ Apul, XI, 2: „... da mi je barem dopušteno umrijeti, kada nije živjeti!“

³² Taplin, 2000: 235, 236; Graverini, 2007: 1.

³³ Taplin, 2000: 237.

³⁴ Graverini, 2007: xi.

³⁵ Graverini, 2007: xi.

³⁶ Graverini, 2007: xi.

2.2. Sadržaj

Djelo je koncipirano u jedanaest poglavlja sa svojevrsnim prologom pripovjedača u prvom odlomku, od kojih se za prvih deset smatra da su imali antičke uzore, a autorov je osobni originalni dodatak posljednja jedanaesta knjiga u kojoj se otkriva smisao čovjekomagarčevih putešestvija i avantura.³⁷

Uobičajilo ga se sažimati ili kroz poglavlja ili preko avantura koje Lucije kao magarac doživljava.³⁸ Pripovjedač niže doživljava u prvom licu jednine što doprinosi autentičnosti pripovijedanja, ali i subjektivnosti. To doživljajno *ja* na mjestima gdje pripovjedač priča tuđe avanture mijenja se u pripovjedno *ja*, što opet daje osobnu i neposrednu notu tekstu, pa čitatelj lako uranja u magarčeve i tuđe avanture.

Pisac se na početku ima potrebu predstaviti, što uvelike asocira na prologe Plautovih komedija u kojima rob, kućni bog ili protagonist ukratko pripovijeda o sebi, likovima i radnji komedije, te se obraća neposredno publici u drugom licu množine, primjerice:³⁹

- Plaut, „Aulularia“, Prologus, Lar familiaris, 1-5
 „Ne quis miretur qui sim, paucis eloquar.
 Ego Lar sum familiaris ex hac familia
 unde exeuntem me aspexistis. ...“⁴⁰

- Plaut, „Poenulus“, Prologus, 1-5, 53-56, 123-128.
 „Achillem Aristarchi mihi commentari lubet: 1
 inde mihi principium capiam, ex ea tragoedia.
 „Sileteque et tacete atque animum advortite,
 audire iubet vos imperator“ — histricus,
 bonoque ut animo sedeat in subselliis,
 et qui esurientes et qui saturi venerint. ...
 Carchedonius vocatur haec comoedia, 53
 latine Plautus Patruus Pultiphagonides.
 Nomen iam habetis. Nunc rationes ceteras
 accipite; nam argumentum hoc hic censebitur: ...
 Ego ibo, ornabor; vos aequo animo noscite. 123
 Hic qui hodie veniet, reperiet suas filias
 et hunc sui fratris filium. Dehinc ceterum

³⁷ Vratović, 1969: VII.

³⁸ Bidjin, 2004: 41.

³⁹ Za primjere autor je uzeo Plautov „Ćup“, „Malog Kartažanina“ i „Trogrošku“, premda se i u velikom broju ostalih njegovih komedija s prologom može uočiti isto.

⁴⁰ URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/aulularia.shtml>, datum pristupanja: 11.7.2021.

Plaut, Rac (prev.), Majnarić (prir.), 1951: „17. Kućni bog: Da ne čudiš se, tko sam, kratko kazat ću. / Ja bog sam kućni evo ovdje u kući, / Odakle, vidje, baš izadah.“ ...

valet, adeste. Ibo, alius nunc fieri volo:
quod restat, restant alii qui faciant palam.
Valet atque adiuvate, ut vos servet Salus.“⁴¹

- Plautus, „Trinummus“, Prologus, Luxuria, 4-8, 11.

„Nunc, ne quis erret vostrum, paucis in viam
deducam, si quidem operam dare promittitis. 4
Nunc igitur primum quae ego sim et quae illaec siet,
huc quae abiit intro, dicam, si animum advortitis.
Primum mihi Plautus nomen Luxuriae indidit. ...
accipite et date vocivas aures dum eloquor.“⁴² 11

Sličnosti	Plaut, prolog	Apulej, prolog
<i>Iznošenje sadržaja / karakterizacije / naslova</i>	Poenulus, 1, 2, 53: Achillem Aristarchi mihi commentari lubet: / ... ex ea tragoedia; Carchedonius vocatur haec comoedia.	- sermone isto Milesio varias fabulas conseram; fabulam Graecanicam incipimus
<i>Molba za blagonaklonošću</i>	Trinummus, 4: si quidem operam dare promittitis; 8: accipite et date vocivas aures dum eloquor; Poenulus, 4, 5, 123: et tacete atque animum advortite; bonoque ut animo sedeat in subselliis; vos aequo animo noscite.	- auresque tuas benivolas lepido susurro permulceam; En ecce praefamur veniam

⁴¹ URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/poenulus.shtml>, datum pristupanja: 11.7.2021.

Plaut, Rac (prev.), Majnarić (prir.), 1951: 145-148, 1-5: „Na Ahila Aristarha volja me / Da ugledam se, počnem s tragedijom tom. / Sad umuknite! Šutite i pazite! / Glumački glavlar nalaže, da slušate. / Na klupu sjedni dobre volje svatko vas / Tko gladan i tko žedan amo došo je. 53-56: „Kartažanin“ se zove komedija ta, / A stric „Kašođer“. Plaut je krsti latinski. / Sad ime znate. Čujte sada ostalo! / Ta sadržaj ću evo iznijet pred vaš sud. 123-128: Ja idem. Preobući ću se. Sudite / Sa mirom! Uostalom zbogom ostanite / I strpiti se! Što još treba, drugi su / tu za to – oni objasniti će vama sve. / Pa – zbogom! Skloni bud'te! Štitio vas Spas!“

⁴² URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/trinummus.shtml>, datum pristupanja: 11.7.2021.

Plaut, Rac (prev.), Majnarić (prir.), 1951: 213. „Raskoš: Da se tko / Sad od vas ne bi varo, na pravi ću put, / Htjednete l' slušat, s malo riječi izvest vas. / Sad prvo ću vam - paz'te! – kazat, tko sam ja / I tko je ona, što je tu unišila baš. / Meni vam Plaut ime Raskoš najdenu, ... To čujte! Dok ja pričam, uši napnite!“

<i>Početak kazivanja</i>	Trinummus, 8: eloquor.	- Exordior.
<i>Postavljanje pitanja o identitetu autora</i>	Aulularia, 1: Ne quis miretur qui sim; Trinummus, 1: ne quis erret vostrum.	- Quis ille?
<i>Autor kani o sebi ukratko reći</i>	Trinummus, 1,2: paucis in viam deducam; Aulularia, 1: paucis eloquar; Poenulus, 2: inde mihi principium capiam.	- Paucis accipe.
<i>Identitet autora / govornika prologa / protagonista</i>	Trinummus, 7: Primum mihi Plautus nomen Luxuriae indidit; Aulularia, 2: Ego Larsum familiaris; Poenulus, 4, 54: imperator - histricus; Plautus.	- in urbe Latia advena
<i>Jezik teksta</i>	Poenulus, 54: latine.	- Quiritium indigenam sermonem ... excolui
<i>Upozorenje na kraju prologa</i>	Poenulus, 126, 128: „Sileteque audire iubet; valete, adeste; Valete atque adiuuate, ut vos servet Salus.	- Lector intende: laetaberis!

Mnogo se sličnosti među Plautovim prolozima i Apulejevim, osim predstavljanja autora, protagonista ili tek govornika prologa, može uočiti. Takvi elementi ponegdje su slični, a ponegdje se potpuno poklapaju. Premda oni nisu izneseni istim redoslijedom, ukazuju na mogućnost stalne strukture prologa i proloških podataka. Poput Plautovog, Apulejev prolog pokriva identitet autora, karakterizaciju teksta koji će se iznositi i prethodne uzore, označava početak pravog sadržaja djela i kraj prologa, jezik djela, molbu čitateljima za blagonaklonost i strpljenje, upozorenje na kratkoću podataka koje će dati o sebi i djelu te nakraju frazu kojom upozorava da radnja počinje. Uzevši sve u obzir, čuđenje da Apulej u svojem djelu na početku sadržava prolog nije nimalo primjereno i sasvim je pogrešno tumačiti da u antičkim tekstovima nije bilo prologa, te da Apulej svojim prologom uvodi novinu; ili, u isti koš stavljati velikane visokih vrsta rimske književnosti poput Cicerona i Vergilija, jer nisu koristili prologa, s Apulejem.⁴³

⁴³ Swain, 2005: 55-63.

Valja obratiti pažnju i na sljedeće. Apulej varljivo postavlja *Quis ille?* i predstavlja se čitatelju kao provincijalac koji će svojim pripovijestima zabaviti čitatelja i draškati mu uho. No, ovo pitanje nije postavljeno slučajno, a Apulej nije ni prvi ni zadnji pisac koji pod izlikom „zabave“ i krinkom tuđinca, odnosno grčkog došljaka koji je jedva naučio latinski jezik kojim piše, i zato će vjerojatno u svojem pričanju načiniti i puno grešaka, iznosi znatno dublje sadržaje i filozofska učenja. Potom, uočena je još jedna nelogičnost. Da je u to vrijeme bilo potpuno uobičajeno i pa i nužno za više slojeve, kojima je po statusu svoje obitelji pripadao i Apulej, biti bilingvalan, odnosno vješto poznavati i latinski i grčki, također se tu ponovno pokazuje.⁴⁴ Međutim, ovdje Apulej vješto, pače i lukavo, pretpostavlja latinski jezik grčkome kao superiornome, jer nije bilo osobito čudno znati latinski i služiti se grčkim kao drugim jezikom, ali predstavljati se kao Grk koji je teškom mukom svladao latinski, značilo bi poniziti tadašnji sveprisutni latinski i preokrenuti položaje ova dva jezika. Ponovno Apulejeva zamka!

Prologom u 2.licu jednine, a takvim će se obraćanjem čitatelju Apulej poslužiti i pred kraj romana zaključujući ga,⁴⁵ namjerno se ostvaruje dvojbena bliskost između autora i čitatelja, koja tek naizgled ne ostavlja mjesta sumnji u njegov identitet.⁴⁶ I kada ne bi bilo imperativa u posljednjoj rečenici (*intende!*), kojim se svraća pažnja kako na sljedeće događaje pisane u *ich-formi*, tako i na prethodni prolog, površan bi *lector* uvodne retke mogao shvatiti potpuno olako.

Prva knjiga započinje „poslovnim“ (kakav bi to posao bio, nije rečeno) dolaskom Korinćanina Lucija u čarobnjačku zemlju Tesaliju, gdje najprije nailazi na dvojicu slučajnih putnika koji prepričavaju „glupe i pretjerane laži“:

„Reputansque me media Thessaliae loca tenere qua artis magicae nativa cantamina totius orbis consono orbe celebrentur fabulamque illam optimi comitis Aristomenis de situ civitatis huius exortam, suspensus alioquin et voto simul et studio, curiose singula considerabam. Nec fuit in illa civitate quod aspiciens id esse crederem quod esset, sed omnia prorsus ferali murmure in aliam effigiem translata, ut et lapides quos offenderem de homine duratos et aves quas audirem indidem plumatas et arbores quae pomerium ambirent similiter foliatis et fontanos latices de corporibus humanis fluxos crederem; iam statuas et imagines incessuras, parietes locuturos, boves et id genus pecua dicturas praesagium, de ipso vero caelo et iubaris orbe subito venturum oraculum.“⁴⁷

⁴⁴ Swain, 2005: 59.

⁴⁵ Apuleius, XI, 23.

⁴⁶ Swain, 2005, 56

⁴⁷ Apuleius, II, 1. „Pomislih da se nalazim u srcu Tesalije, u zemlji koju cio svijet jednodušno slavi kao kolijevku čarobnjačkih umijeća i uroka. I priča onoga mog valjanog

Upravo ga njegova strastvena i suluda znatiželja da iskusi bilo što novo i upozna nedoživljeno („sititor alioquin novitatis“;⁴⁸ „anxious alioquin et nimis cupidus cognoscendi quae rara miraque sunt“;⁴⁹ „Sic attonitus, immo vero cruciabili desiderio stupidus, nullo quidem initio vel omnino vestigio cupidinis meae reperto cuncta circumibam tamen. Dum in luxum nepotalem similis ostiatim singula pererro, repente me nescius forum cupidinis intuli...“⁵⁰ itd.) goni čitavom radnjom i njegov je motor, sve dok ne osjeti pogubne posljedice svoje neumjerenosti. Putnik Aristomen svraća mu pažnju na čarobnjačke događaje i likove u Hipati kojih je bio žrtva (Sokrat, vještica Meroja, sestre stari-ce Pantije, hipatski domaćin Milon, sluškinja Fotida), a Lucije, pak, kao da je upravo i došao u Tesaliju radi onoga što mu je Aristomen pričao i na što ga upozorava: nestalnost Sreće i Sudbine koje su mu na vrat natovarile nevjerojatne, nečuvane i posve slučajne zgrade:

„... nihil impossibile arbitror, sed utcumque fata decreverint ita cuncta mortalibus provenire: nam et mihi et tibi et cunctis hominibus multa usu venire mira et paene infecta, quae tamen ignaro relata fidem perdant.“⁵¹

Dapače, magija i čarobnjaštvo prikazuju se gotovo kao nužnost, pa i zbilja i realnost, čime se brišu granice mogućeg i nemogućeg, sna i jave, zbilje i čarolije:

„Et illa quidem magicis suis artibus volens reformatur, at ego nullo decantatus carmine praesentis tantum facti stupore defixus quidvis aliud magis videbar esse quam Lucius: sic exterminatus animi attonitus in amentiam vigilans somniabar; defrictis adeo diu pupulis an vigilarem scire quaerebam.“⁵²

druga Aristomena počela je u ovom gradu, te sam tako i inače pun želje i nestrpljivosti, svaki predmet promatrao začuđenim očima. U cijelomu gradu nije bilo ničesa što bih držao da je zbilja ono što jest: sve je bilo čarolijama pretvoreno u drugi neki lik. Čak i kamenje na koje sam nailazio držao sam za ljude koji su bili pretvoreni u kamen; a kad bih čuo neku pticu, mišljah da je i to čovjek komu je niklo perje; tako se isto prekrilo lišćem drveće koje je raslo pred gradskim zidinama i voda vrelica navirala je od ljudskih tijela pretvorenih u vodu. Zamišljao sam da se kipovi i likovi kreću, zidovi govore, goveda i druga stoka da proriču budućnost i da će čak s neba i iz sjajna sunčevog kolobara odjednom doći kakvo proročanstvo.“

⁴⁸ Apuleius, I, 2, „željan bilo čega novog“

⁴⁹ Apuleius, II, 1, „uznemiren i pun želje da upoznam sve rijetko i neobično.“

⁵⁰ Apuleius, II, 2, „Obuzet takvim predodžbama, rekao bih, i zahvaćen željom koja me mučila, lutao sam svuda, a da nisam mogao otkriti ni početak ni kraj svega što sam tako želio. I dok sam tako lutao od vrata do vrata kao pijanac, nađoh se najednom, i ne primijetivši, na trgu ...“

⁵¹ Apuleius, I, 20, „mislim da ništa nije nemoguće: kako je sudbina odlučila, tako se smrtnim ljudima i događa. I tebi i meni i ma komu drugomu zbudu se neobične stvari kakvih gotovo nikad nije ni bilo: a ako ih ispričamo čovjeku koji ih ne zna, neće im nikako vjerovati.“

⁵² Apuleius, III, 22, „Tako se Pamfila zahvaljujući svomu umijeću čaranja voljno pretvorila u sovu. Ja nisam bio urečen, ali sam iznenađen takvim zbivanjem stajao kao

Dolaskom Lucija kod njegovog domaćina Milona, hipatskoga edila i upravitelja skladišta, njegove supruge Pamfile i sluškinje joj Fotide, započinje druga knjiga, u kojoj Lucije, na prepad mještana odveden u kazalište, sudjeluje u fiktivnom suđenju i predstavi u čast boga Smijeha. Nadalje, umorivši se ljubavnih naslada s Fotidom, Lucije od nje doznaje da joj gazdarica Pamfila posjeduje čarobnjačke i nadnaravne moći, te zajedno gledaju kako se Pamfila pretvara u sovu. Iznenaden tim prizorom, Lucije od Fotide poželi isto: da mu dade malo masti pomoću koje je Pamfila postala sova, kako bi se on mogao pretvoriti u Amora. Međutim, čitava stvar krene nizbrdo i on se umjesto u boga ljubavi, pretvara u magarca:

„... deprecatus abiectis propere laciniis totis avide manus immersis et haurito plusculo uncto corporis mei membra perfricui. Iamque alternis conatibus libratis brachiis in avem similis gestiebam; nec ullae plumulae nec usquam pinnulae, sed plane pili mei crassantur in setas et cutis tenella duratur in corium et in extimis palmulis perditio numero toti digiti coguntur in singulas ungulas et de spinae meae termino grandis cauda procedit. Iam facies enormis et os prolixum et nares hiantes et labiae pendulae; sic et aures inmodicis horripilant auctibus. Nec ullum miserae reformationis video solacium, nisi quod mihi iam nequeunti tenere Photidem natura crescebat. Ac dum salutis inopia cuncta corporis mei considerans non avem me sed asinum video...”⁵³

Vidjevši nemilu zabunu, Fotida mu obećava lijek i povrat u čovjekov lik – treba mu donijeti ruža, i nakon što ih kao magarac poždere, vratit će svoje obličje. Dok je u staji čekao sljedeće jutro i ruže, navale se na njega razbojnici koji prvo opljačkaju Milonovu kuću, a potom plijen natovariše na Lucija magarca. U četvrtoj se knjizi Lucije magarac nalazi u razbojničkoj spilji i zajedno sa zatočenom djevojkom Haritom, sluša pripovijedanje neke babe o Amoru i Psihi. Ta priča zauzima gotovo trećinu romana, točnije od kraja četvrte knjige, cijelu petu knjigu i najposlije završava pred kraj šeste. U sedmoj knjizi, nakon neuspjela bijega Harite i magarca od razbojnika, Lucije saznaje da se

ukopan. Činilo mi se da sam sve drugo samo ne Lucije: tako sam bio iznenaden i zapanjen da sam, premda budan, mislio kako sanjam. Dugo sam trljao oči i pitao se ne spavam li zacijelo.“

⁵³ Apul, III, 24, 25: „Zatim brzo svukoh svoje odijelo, željno zavučem ruku u tu mast, uzmem priličnu količinu i dobro istrljam sve dijelove svoga tijela. Počeh oponašati pticu kušajući naizmjenice podizati i spuštati ruke. Međutim, ni traga od paperja, niti od perja. Ali se moje dlake zadebljaše i postadoše čekinje, a moja nježna koža očvrstnu kao kora; prsti na nogama i rukama pretvoriše se u kopita, a ispod kralježnice poraste mi dugačak rep. Lice postade bezlično i ružno i sve se više širilo, usta se izdužiše, nozdrve rastaviše, usne se otoboliše, a uši postadoše nestvarno velike i pokrivene dlakom. To je bio nesretni preobražaj koji mi je mjesto svake druge utjehe, kako više nisam mogao grliti svoju Fotidu, još razbujao organ za šesto ćutilo! Nisam imao nikakvo sredstvo s pomoću kojeg bih se spasio, i promatrajući svoje tijelo sa svih strana vidio sam da sam mjesto ptice postao magarac.“

u Hipati za pljačku Milonove kuće optužuje upravo on; potom se pojavljuje Haritin zaručnik Tlepolem, koji ih izbavljuje od razbojnika. Njegove nade da će mu s gospodaricom Haritom doći bolji dani raspršuju se kada ga „okrutna Sudbina“ odvodi mlinaru u mlin da obavlja naporni posao mljevenja žita i guranja mlinskog kamena, no i taj posao se u usporedbi s kasnijim zlostavljanjima koje doživljava, pokazuje kao pravi blagoslov. Osmu knjiga počinje žalosnom viješću o smrti Harite i Tlepolema, koje u smrt odvodi ljubomorni Trazil, a magarac „bezdušnom Sudbinom“ dospijeva u ruke mesara spremnog da ga ras-komada. Prepredena i raskalašena žena koja sakriva svojeg ljubavnika u bačvu pred dolaskom muža, a potom ga zajedno nasamare, otvara devetu knjigu, koja se nastavlja magarčevim prepričavanjem priče o mlinaru i njegovoj ženi, koja završava opscenim opisom općenja mlinara i dječaka. Magarac zatim pada šaka nekog vrtlara, od koga ga izbavlja vojnik početkom desete knjige. Žalobna priča o nesretnom pastorku u kojeg se zaljubila njegova maćeha i nesreća te obitelji zauzima dobar dio desete knjige, u kojoj magarac prodajom postaje vlasništvo dvojice braće, slastičara i kuhara, a potom i gospodara Tijaza. S njim magarac dospijeva natrag u rodni Korint gdje neka dična gospođa pošto poto želi općiti s njim, što joj i uspijeva. Ova groteskna avantura uvodi u još jednu goru i posljednju. Naime, njegov gospodar zatraži od magarca da u kazalištu i javno izvede čin općenja s jednom zatvorenicom koja je lukavstvima poubijala pola svoje obitelji, pa joj je javan čin s magarcem u kazalištu zadan kao kazna. Međutim magarac u kazalištu iskoristi neku gužvu i nepažnju te od tamo uteče u Kenhreju na Egejskom moru. Tako završava prepričavanje Lucijevih prljavih anegdota; na obali magarac legne i zaspe. U posljednjoj se knjizi, jedanaestoj, Lucije molitvom javlja božici Izidi i namučen moli spas:

„... nactusque opacae noctis silentiosa secreta, certus etiam summatem deam praecipua maiestate pollere resque prorsus humanas ipsius regi providentia, nec tantum pecuina et ferina, verum inanima etiam divino eius luminis numinisque nutu vegetari, ipsa etiam corpora terra caelo marique nunc incrementis consequenter augeri, nunc detrimentis obsequenter imminui, fato scilicet iam meis tot tantisque cladibus satiatio et spes salutis, licet tardam, subministrante, augustum specimen deae praesentis statui deprecari. Confestimque discussa pigra quiete laetus et alacer exsurgo meque protinus purificandi studio marino lavacro trado septiesque summerso fluctibus capite, quod eum numerum praecipue religionibus aptissimum divinus ille Pythagoras prodidit, laetus et alacer deam praepotentem lacrimoso vultu sic adprecabar: "Regina caeli, ... Depelle quadripedis diram faciem, redde me conspectui meorum, redde me meo Lucio, ac si quod

offensum numen inexorabili me saevitia premit, mori saltem liceat, si non licet vivere."⁵⁴

Božica mu se javlja, Apulej detaljno izvještava o opisu njezinog lika, te mu obećava spas iz magarčevog tijela i povratak ljudskog. Međutim, nakon ponovne pretvorbe, Lucije ima život posvetiti njenom kultu u posvećenom životu. Njeno obećanje se ostvarilo. U povorci koje je predvodio veliki svećenik, magarac se naždere davno obećanih ruža i povrati svoj ljudski oblik:

„Et ecce praesentissimi numinis promissa nobis accedunt beneficia et fata salutemque ipsam meam gerens sacerdos adpropinquat, ... confestim restitit et ultro porrecta dextera ob os ipsum meum coronam exhibuit. Tunc ego trepidans, adsiduo cursu micanti corde, coronam, quae rosis amoenis intexta fulgurabat, avido ore susceptam cupidus promissi devoravi. Nec me fefellit caeleste promissum: protinus mihi delabatur deformis et ferina facies. ... os et caput rutundatur, aures enormes repetunt pristinum parvitatem, dentes saxei redeunt ad humanam minutiem, et, quae me potissimum cruciabat ante, cauda nusquam!”⁵⁵

Ponovno čovjek, Lucije se potom posveti u Izidinom kultu, a s nadređenim svećenikom Mitrom, dok je cijelim kultom upravljao najveći od njih, Oziris. Lucije provede život u Izidinim i Ozirisovim misterijama i religijskim obredima, i na taj način dolazi do ljudske savršenosti, spasenja i punine postojanja.

⁵⁴ Apuleius, XI, 1, „U tišini i samoći noćne mrkline znao sam da uzvišeno božanstvo obavlja vrhovnu vlast i da njegova providnost vlada svim ljudskim stvarima, da pod božanskim utjecajem njegove svjetlosti i pod njegovom zaštitničkom snagom, žive ne samo sve domaće životinje i divlje zvijeri nego i sva mrtva bića: da se sva tijela na zemlji, i na nebu i u moru povećavaju i smanjuju u potpunom sporazumu s njim. I vidjevši da se moja Sudbina napokon zasitila mnogobrojnim nevoljama i nesrećama i da mi na kraju, premda kasno, pruža nadu u spas, odlučih upraviti svoje molitve obožavanu liku nazočne božice. Odmah uklonih tromost nakon sna, ustadoh veselo i, želeći se umah očistiti, podoh se okupati u moru, zaronih glavu u vodu sedam puta, jer je božanski filozof Pitagora rekao da je taj broj najpogodniji za obavljanje vjerskih obreda, i suznih očiju uputih svemoćnom božanstvu ovu molitvu: „Kraljice nebeska, ... Oduzmi mi ovaj prokleti lik četveronožne životinje! Vрати me opet mojima, vrati me momu Luciju! A ako me neko božanstvo progoni nepomirljivim gnjevom, neka mi bar bude dopušteno da umrem, ako već ne mogu živjeti!”

⁵⁵ Apul, XI, 12, 13: „I evo, prilaze mi utjeha i pomoć koje mi je obećala milostiva božica. Bliži se veliki svećenik, nosilac moga spasa. ... odmah stade, sam od sebe pruži desnicu i stavi vijenac pred moja usta. Želeći da se obećanje koje mi je dano ispuni, ja sam drščući, dok mi je srce snažno kucalo, žudno dohvatio vijenac ispletan od blistavih svježih ruža. I nebesko obećanje nije me prevarilo: s mene se umah svuče gadan životinjski svlak. ... lice i glava se zaoblíše, goleme uši dobiše prvotnu veličinu, zubi nalik kamenju postadoše kao u ljudi, a što me najviše mučilo – nije više bilo repa nigidje!”

2.2.1. Priča o Amoru i Psihi

Na svojem početku, naizgled tek jedna od silnih epizoda i pripovijesti od kojih je satkan roman, priča o prekrasnoj djevojci Psihi, čija je ljepota bila toliko osobita da su je smrtnici stali štovati kao božicu, i njezinoj ljubavi s Amorum, uvodi roman u svijet olimpskih bogova, njihovih odnosa i odnosa s ljudima. Psiha je bila najmlađa kći u kralja i kraljice neke neimenovane zemlje, koji su uz nju imali dvije starije kćeri, čiji izgled nije bio toliko slavljen i hvaljen. Na takvo što bila je posebno bijesna Venera, čije su kipove i žrtvenike ljudi jednostavno prestali častiti te su vidjeli jedino Psihinu ljepotu i pripisivali joj božansku čud i nadnaravne moći. Venera od ljubomore prokune Psihu i njezin izgled, i naloži sinu Amoru da Psihu zaljubi u najgoreg čovjeka, po mogućnosti kakvo čudovište. Uza svoj lijep izgled, i sve obožavatelje, Psiha se ne uspijeva udati, dok njezinim sestrama to polazi za rukom, pa je njezin otac kralj prisiljen obratiti se Apolonovu proročištu u Miletu što mu je raditi da mu se kći uda. Dobiva strašan odgovor od proročišta – ima se organizirati pogrebni pir, djevojku se mora odjenuti u vjenčanu odjeću i odvesti je u povorci na visoku liticu gdje će je ugrabiti i odvesti strašna zvijer, jer Psihu ne čeka zet smrtnik nego čudovište od kojeg strepe svi olimpski bogovi. Upravo tako kralj i narod organiziraju vjenčanje, a prestravljenu Psihu s litice odnosi topli vjetar Zefir, ravno u zlatnu palaču u kojoj stanuje Amor. I upravo se Amor zaljubljuje u Psihu i ona u njega, ali tako da ona ne upoznaje tko je njezin muž i ne vidi mu obličja, nego je on posjećuje samo noću. Takva „sreća“ za Psihu je kratka vijeka jer je i ona znatizželjna, poput Lucija, najprije da vidi tko joj je muž, a potom i da ponovno vidi svoje sestre i roditelje. Na njezinu molbu, Amor joj to dopušta i Psihi dovodi sestre u posjet, koje ljubomorne i kivne na njezinu raskoš i zlatni dvorac, ispituju je tko joj je muž i otac budućeg djeteta kojeg Psiha nosi. Ne mogavši podnositi teret nepoznavanja muža, i pod pritiskom sestara koje su smatrale da su se one slabije udale od Psihe, dade se Psiha nagovoriti da noću upali svjetiljku i pogleda tko joj je muž. Psiha prepozna Amora i u tom trenutku vosak iz svjetiljke ga opeče, te on razočaran u svoju Psihu koju je upozoravao na zavidne i opasne savjete sestara, bježi od nje.

Venera, međutim, uočava ljubavnu muku svoga sina i saznaje ime njegove žene, na koju želi okomiti svoj bijes pomoću svojih sluškinja Tuge, Brige i Navade. Venera potom zadaje Psihi nemoguće zadatke u kojima joj pomažu razna personificirana stvorenja. Amor u međuvremenu moli Jupitera za milost prema Psihi i on ga odlučuje poslušati, dovodi Psihu na nebo, daje joj ambroziju kojom ona postaje besmrtna, miri Veneru s mladencima i organizira se svečani nebeski pir. I uskoro im se rađa kći koje se naziva Naslada (*Voluptas*).

3. Naslijede

Priča o Amoru i Psihi sadržajno nema nikakve veze s ostatkom romana i naizgled od njega potpuno odudara. Dirljiva, ljubavna priča s antičkom patinom o dvoje mladih navezanih jedno na drugo, uporna i neumorna Psiha koja želi vratiti ljubav svojeg muža kojega je tek noću vidala, ali je čak i na taj način bila sigurna u svoje nepatvorene osjećaje, i Amor, ogorčen Psihinom mladenačkom naivnošću koja podliježe zavidnim jezicima sestara, stoje na suprotnom polu Apulejevog svijeta utemeljenog na opisima isključivo bizarnog i opscenog. Krčme i razuzdane pipničarke, tučnjave s pohlepnim razbojnicima i maloumnim vojnicima, magareći proljev i probavne navike, pijanke i prežderavanja skorojevića, izopačeni seksualni odnosi među članovima obitelji, pedofilija i sodomija, predstavnici najnižeg provincijskog sloja (kuhari, mlinari, pastiri, vrtlari, vidari, robovi i ropkinje, pohlepne sluškinje, slastičari) i gromoglasne i neobuzdane zabave u kazalištu, čine repozitorij Apulejevih likova koji ga nesumnjivo i s priličnom čvrstinom povezuju sa stalnim crno-bijelim likovima naslijeđenim od nove antičke komedije i Plauta. Zabava i neobuzdana strast glavni su pokretači radnje, kako je to u starija vremena rimske književnosti zadavala komedija, a svaku avanturu rješava svojevrsni *deus ex machina*, bilo da se radi zaista o božici Izidi koja na koncu magarcu nudi spas, bilo da se radi o mužu koji je uhvatio ženu s ljubavnikom kojeg je prethodno zatočila u bačvi, ili pak da se radi o liječniku koji nakon „smrti“ mladića otkriva da on zapravo tek spava jer nije dobio pravi otrov nego sredstvo za spavanje.

Za razliku od prepređenih likova iz magarećih avantura, Psihu i Amora gone iskreni osjećaji, uz neizbježnu dozu mladenačke, neiskvarene želje. Nevinost, pojam je koji *in re asinaria* nedostaje i čitav roman upravo vapi za barem jednim neiskvarenim likom plemenitih pobuda: postiže se tako vrlo živopisan prikaz provincijske priproste i neobrazovane svjetine te slika društva prepuštenog tjelesnim užicima udaljenog od Rima. Svakako zanimljiv i vjeran prikaz života rimske provincije u drugom stoljeću koji se još malo gdje može pročitati.

Da Apulej nema dlake na jeziku ni kraja svojoj mašti izvrsno je vidljivo i kod njegovog odnosa prema rimskim državnim bogovima. Umjesto Jupitera, Here, Minerve i ostalih, Apulejevi upravljači magarećim životom su Sreća, Sudbina, zabuna i slučajnost, s pratećim, stalnim atributima (*sors deterrima, saeva / saevissima fortuna, iniqua, magna, nefaria*). Njihovom utjecaju čovjekomagarac predaje se bez zadržke, iščekujući što će mu *Sors / Fortuna* sljedeće priuštiti kako bi zadovoljio svoju znatiželju. Da stvar rimskom čitatelju naviklom na stare klasike bude još i vulgarnija, Apulej se parodiranjem antičkih bogova izruguje rimskom sustavu vrijednosti i shvaćanja: stalno prisutan bog Smijeha, bog sretnih podviga Uspjeh, božica staje Epona uz egipatske bogove misterija (Oziris i Izida) i osobita važnost snova, mistike, brojeva, novina su rimskoj književnosti. Za njima ne zaostaje

ni magija, kojom svaka seoska prostakuša može uspješno ovladati samo ukoliko to želi. Tako Lucijeva želja, uz strast i maštu, proganja magarca do kraja njegovih snaga, kada se on umoran i izmučen avanturama i besciljnim lutanjima najposlije ipak obraća božanstvu, svjestan da ga samo nadnaravno može izvući od životinjskog tijela u koje je zapao.

Da Apulej nije prvi u rimskoj književnosti koji je progovorio o opasnoj želji za putovanjima koja ljudima ne donose ništa dobro ni plemenito, dobro je poznato. O tome je pjevao još i Ovidije u istoime-nom spjevu „Metamorfoze“, upozoravajući u prvom pjevanju na razlike među periodima ljudskog čovječanstva. Kreator tzv. metalnih etiketa,⁵⁶ prema kojem zlato predstavlja apsolutno savršenstvo, a shodno tome i idilične životne uvjete zlatnog perioda, potom srebro koje odražava degradaciju dobra, srozavanje blagostanja i načina života, mjedeno koje je lošije od prva dva vijeka, ali ne toliko gadno kao posljednje, željezno doba. Tada ljudi počinju praviti lađe i brodit morima, otkrivati nove zemlje gonjeni željom za imanjem i bogatstvom. Tako upoznavanje novih zemalja sobom nužno nose nezadovoljstvo svojim, a zavist i želju za osvajanjem tuđeg teritorija, što pak dovodi do ratova i progona:

... de duro est ultima ferro. 127

... et vis et amor sceleratus habendi. 131
 vela dabant ventis nec adhuc bene noverat illos
 navita, quaeque prius steterant in montibus altis,
 fluctibus ignotis insultavere carinae, ...⁵⁷

U kontekstu metalnih etiketa, mogli bismo pomisliti da atribut „zlatan“ koji je upotrijebio Augustin u paralelnom naslovu, označava plemenitost i tobožnje savršenstvo ove domaće, tegleće životinje. Takvo što premda naizgled apsurdno nije i sasvim nemoguće. Ovdje se valja prisjetiti da je upravo drugo stoljeće u kojem je Apulej djelovao, ujedno i vrijeme jačanja i polaganog širenja nove humanije i transcendentnije vjere, koja također nudi mir i spasenje, ali ne u ovozemaljskim užicima i razvratu. Teško je za povjerovati da je Apulej bio iskustveno upoznat s kršćanstvom i svakako nije bio sljedbenik. Međutim, sv. Augustin, još jedan znameniti Afrikanac u rimskoj književnosti i preobraćenik, što se uostalom događa i protagonistu Luciju na kraju romana, mogao je dva stoljeća poslije Apuleja počastiti ovu domaću životinju ovidijevskim pridjevom, upravo s namjerom naglaska ljudske potrebe da se oslobodi okova tijela i potreba tjelesnog, kako već i Apulej u čovjekomagarčevom obliku traži spas. Naime, magarac u kršćanstvu podrazumijeva glupastu životinju namijenjenu samaru, ali

⁵⁶ Vratović, 1977: 198.

⁵⁷ Ovid, *Meta*, I, 127, 131; Maretić (prev.), 2008: 7 : „...od tvrdoga gvožđa je zadnje. ... i sila i imanja opaka želja. / Stalo se uz vjete brodit, a brodar još vjetara nije / Dobro poznavo; na vodi na neznanoj njihat se staše / Lađe, što u drvu dugo na visokim stajahu brdma.“

on premda takav, u novozavjetnim tekstovima zadobiva povlašten status među ostalim životinjama. Upravo je magarac bio nazočan Isusovom rođenju i grijao ga svojim dahom, na magarcu su Josip i Marija zajedno s Isusom bježali u Egipat i magarac je uveo Isusa posljednji put u Jeruzalem. Biblijski pisac tako magarcu, najnižem i najponiznijem od svih, daje drugu dimenziju.⁵⁸ Ne samo u kršćanstvu, magarac i u Izidinom kultu ima alegorijsko značenje. On se smatrao sramotnom i najnižom od svih životinjom. Glup i tvrdoglav, magarac postaje simbolički prikaz takvog istog čovjeka koji stremi isključivo nasladama i užicima, željan putovanja, lutanja te bezumnih i besmislenih doživljaja, koji nužno dovode do njegovog kraja i propasti.

4. Zaključak

Apulejev roman „Metamorfoze“ ili „Zlatni magarac“ jedini je u cijelosti sačuvani roman na latinskome jeziku iz antičkih vremena. Napisan je između 160e i 170e godine u jedanaest poglavlja. Vrjedniji je i utoliko što daje uvid u sliku provincijskog društva drugog stoljeća na vrlo originalan i dotada neviđen način. Pod izlikom zabave, Apulej priča o tobože slučajnoj pretvorbi čovjeka u magarca koji u magarećem tijelu zadržava ljudski *ratio*. Protagonist Lucije željan je iskušati novo i nedoživljeno te je namamljen putovanjima i lutanjima. U grčkoj Tesaliji poznatoj po magiji i čarobnjaštvu upoznaje čitav niz likova od kojih su svi redom na svoj način groteskni i začudni, a mahom su iz nižih slojeva društva. Nižući čovjekomagarećeve pustolovine, Apulej se prikazom likova približava Plautovim komičkim uzorima. Poveznica s Plautom jest i prolog u romanu u kojemu Apulej upozorava čitatelja na „zabavu“ koju će doživjeti, međutim, posljednje poglavlje otkriva duboku alegorijsku pozadinu romana i uvodi u filozofsko-religijsku komponentu djela. U romanu je umetnuta poznata antička bajka o Amoru i Psihi, koja je svojim alegorijskim značenjem vezana s ostatkom romana. Bajka koja zauzima čak trećinu romana pripovijeda o dvoje zaljubljenih mladih koji zbog znatiželje i zavisti bivaju odvojeni, i moraju proći trnoviti put da se spoje brakom i uživaju status nebesnika. Sudbina Lucija postaje sve sličnija sudbini Amora i Psihe: da bi se izbavio iz magarećeg tijela, Luciju već očajnom od lutanja i zlobočnih avantura, javlja se egipatska božica Izida i otkriva mu spas. U religijskoj povorci sljedećega dana Lucije treba pojesti ruže glavnog svećenika i tako će ponovno zadobiti ljudsko obličje, a zauzvrat, Lucije se ima posvetiti duhovnom životu u njezinom kultu. Roman je u cjelini osobito originalan jer pod krinkom magarca i zabave predstavlja čovjeka obuzetog samim sobom, tjelesnim nasladama i nagonima koje ga vode u ropstvo simbolizirano magarećim tijelom, a to se može izbjeći jedino duhovnošću i odricanjem.

⁵⁸ Badurina, 2006: 420.

BIBLIOGRAFIJA

- Apuleius; Adlington, Wiliam (transl.) *The Golden Ass being the Metamorphoseos of Lucius Apuleius*. London, Heinemann; New York, Putnam, 1924.
- Apulej; Vratović, Vladimir (prev.) *Zlatni magarac*. Zagreb, Stvarnost, 1969.
- Aristotel; Dukat, Zdeslav (prev.) *O pjesničkom umijeću*. Zagreb, Školska knjiga, 2005.
- Badurina, Anđelko (ur.) *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006.
- Bidjin, Iva. „Pripovjedač Apulejevih Metamorfoza“. *Latina et Graeca*, Zagreb, 2004, 6, 41-68.
- Budimir, Milan i Flašar, Miron. *Pregled rimske književnosti / De auctoribus Romanis*. Beograd, Naučna knjiga, 1978.
- Conte, Gian Biaggio. *Latin Literature: a History*. Baltimore, London, The John Hopkins University Press, 1994.
- Graverini, Luca. *Literature and Identity in The Golden Ass of Apuleius*. SAD, Ohio, The Ohio State University Press, 2007.
- Kahane, Ahuvia i Laird, Andrew (ur.) *A Companion to the Prologue of Apuleius' Metamorphoses*. New York, Oxford University Press, 2005.
- Novaković, Darko (prir.) *Lukije ili magarac*. Zagreb, Latina et Graeca, 1987.
- Novaković, Darko. „Priča o preobrazbi čovjeka u magarca u antičkoj književnosti: „Lukije ili magarac“ i Apulejeve „Metamorfoze““. *Latina et Graeca*, Zagreb, 1980, vol.1, br. 15. 25-46.
- Ovidije; Maretić, Tomo (prev.) *Metamorfoze*. Zagreb, Europapress holding, 2008.
- Plaut; Rac, Koloman (prev.) i Majnarić, Niko (prir.) *Izabrane komedije. Svezak prvi*. Zagreb, Matica hrvatska, 1951.
- Plaut; Rac, Koloman (prev.) i Majnarić, Niko (prir.) *Izabrane komedije. Svezak drugi*. Zagreb, Matica hrvatska, 1959.
- Solar, Milivoj. *Književni leksikon*. Zagreb, Matica hrvatska, 2007.
- Solar, Milivoj. *Teorija književnosti*. Zagreb, Školska knjiga, 2005.
- Swain, Simon. „The Hiding Author: Context and Implication“. *A Companion to the Prologue of Apuleius' Metamorphoses*, New York, Oxford University Press, 2005. 55-63.
- Škreb, Zdenko i Stamać, Ante. *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Zagreb, Nakladni zavod Globus, 1998.
- Taplin, Oliver. *Literature in the Roman World*. New York, Oxford University Press, 2017.
- Vratović, Vladimir. „Radoznalost i maštovitost u Apulejevu romanu“. *Zlatni magarac*, Apulej, Zagreb, Stvarnost, 1969. V-X.
- Vratović, Vladimir. „Rimska književnost“. *Povijest svjetske književnosti, knjiga 2*. Zagreb, Mladost, 1977. 188-312.

IZVORI S MREŽE:

APULEJ:

URL: <https://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>, višekratno pristupanje

PLAUT:

URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/aulularia.shtml>, višekratno pristupanje

URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/persa.shtml>, višekratno pristupanje

URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/poenulus.shtml>, višekratno pristupanje

URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/pseudolus.shtml>, višekratno pristupanje

URL: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/trinummus.shtml>, višekratno pristupanje

Lucija KREŠIĆ NACEVSKI

**LECTOR, INTENDE, LAETABERIS! –
READING APULEIUS' "GOLDEN ASS"**

– summary –

Apuleius' novel *Metamorphosen libri XI*, or *Golden Ass*, is the only Roman Latin work which has been saved in its entirety from antiquity up to the present day. Its author, Apuleius, lived in the II century, and besides being a philosopher and attorney, he was also believed to have been a magician. Apart from *Golden Ass*, he also wrote philosophical and rhetorical works, both in Greek and Latin, as he was a well-educated African provincial aristocrat. The novel reflects an image of primitive provincial society and its characters, which are far removed from high Roman society. Both in terms of language and of topic, the novel represents quite an original work in the history of European literature, as well as a cornerstone for further European novel writing. The protagonist, Lucius, according to whom Apuleius is given his praenomen - as his contemporaries never mention it, his full name remains unknown - eager to travel, roam and wander, accidentally turns into a donkey in his travels through Thessaly, a place known for magic and wizardry. Imprisoned in the body of an ass, yet having retained the mind of a human, Lucius experiences a series of bizarre events which seem fun and entertaining, but ultimately exhaust him and lead him to undergo a spiritual change. Bearing in mind Plautus' comic characters, Apuleius lines up a series of provincial figures, such as cooks, soldiers, millers, servants, prostitutes, robbers, pastry chefs, lovers. A fairytale on Amor and Psyche, which is inserted into the novel, amplifies the allegory of the whole act. The story of two lovers kept apart due to curiosity and jealousy is very well known in antiquity and it is repeated in Apuleius' novel in order to magnify the impression of wandering and searching. Finally, Lucius tires of everything and realizes his meaningless desire for excitement. The Goddess Isis answers his prayers for redemption. In order to recover his human body he is tasked with eating roses in a great ceremony held in her honor. After he has done this, he must join her priests and obey her orders to live a sacred life. The allegorical meaning of the novel is original as under the guise of a donkey, which is a stupid, ugly and shameful animal, demonstrating man himself, Lucius' destiny illustrates to what extent a man can degenerate. Fun, excitement, all kinds of pleasures, binges and overeating, sexual adventures and abnormalities, immorality, etc. all reflect a society without spirituality. Apuleius created an exceptional work in Roman literature, with a filling still relevant today.

